

תגובות

תגובה למאמר באנו לשחרר את מאידנק: מסעות צה"ל לפולין וגיוס זיכרון השואה, מאת אבנר בן-עמוס ותמי הופמן, סוציולוגיה ישראלית, יב(2), עמ' 354-331

סא"ל ירון ניר, מפקד מדרשת ירושלים

מבוא

בגיליון יב(2) של כתב העת סוציולוגיה ישראלית (תשע"א, 2011) פורסם המאמר "באנו לשחרר את מאידנק: מסעות צה"ל לפולין וגיוס זיכרון השואה" מאת אבנר בן-עמוס ותמי הופמן מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב.

פניתי לקרוא את המאמר בציפייה לניתוח מעמיק של הרגישות החינוכית שלה אנו מחויבים כצבא העוסק בהנחלת זיכרון השואה, אך מצאתי מאמר מרושל שניכרים בו פערים מחקריים. התאכזבתי במיוחד מהמרחק הרב שבין הניתוח שהתיימר להיות סדור ואקדמי ובין העובדות על התנהלותו של המסע בפועל. במאמר מוצג תיאור מגמתי של מסעות "עדים במדים" המסתמך על מתודולוגיה מחקרית שאין בה כדי להכיל את העושר והמורכבות החינוכית הטמונים בפעילות צה"ל להנחלת זיכרון השואה. על כן המאמר מתאר באופן חלקי, לא מדויק ובלתי עדכני את פרויקט "עדים במדים".

מפעל "עדים במדים" כולל את המסע לפולין, ימים מרוכזים להכנת מפקדי המסע ומשתתפיו ויום מסכם שנערך לאחר החזרה ארצה. תכלית המפגשים שלפני המסע ואחריו היא לאזן ולחדד את המדיניות החינוכית שאת תמציתה אביא כאן:

1. מחויבות להנחלת זיכרון השואה.
2. חיווק המחויבות של הפרט למדינה, לערכיה ולאופייה כמדינה יהודית ודמוקרטית.
3. חיווק מחויבות הפרט לערכי צה"ל, החל במחויבות לשרת ולבצע את משימות צה"ל וכלה בשמירה על ערך כבוד האדם.

התייחסות עקרונית למאמר

כותבי המאמר לא השכילו להכיל ולהבין את מלוא עומקו החינוכי של מסע "עדים במדים". במסע שנערך על אדמת פולין צפוי שיעלה זעם על העבר, ובאופן בלתי נמנע גם אמירות על חוזק ועוצמתו של צה"ל בצד תחושות של איום קיומי. השגת המטרות החינוכיות של "עדים במדים" דורשת רגישות ומערכת מורכבת של איזונים והגשים חינוכיים. הדגש הראשון נתון לזיקה שבין השואה להקמתה של מדינת ישראל, ובעיקר לרעיון שמדינת ישראל היא הגשמה הלכה למעשה של אלפיים שנות כיסופים; הדגש השני הוא שהשואה אינה הופכת אותנו לצודקים באופן מוחלט. על רקע הרוע והאכזריות המגולמים בשואה, אנו מחויבים לחזק

את הערכים הדמוקרטיים ולפעול לאור ערך היסוד מתוך "רוח צה"ל": כבוד האדם; הדגש השלישי נקשר לשמירה על הפרט ועל ערכיו במהלך מסע בעל עוצמה ערכית וקבוצתית יוצאת דופן. המסע, הנערך במדים על האדמה שבוצע בה אחד הפשעים האנושיים החמורים נגד העם היהודי, פועל באינטנסיביות רבה על המשתתפים. המגמה החינוכית היא לחזק את הערכים הנוגעים בעיקר לכבוד האדם ואת המחויבות של המפקד לחינוך חייליו, ולא את הלוחמנות או הנקמה. חשוב לציין שעם התקדמות המפעל החשוב הזה, ובעיקר בשנים האחרונות, חוזקה מאוד תשומת הלב הניתנת למימוש הדגשים והאיזונים הללו, הן מבחינה תפיסתית והן באופן מעשי.

במחקר שערך בשנה האחרונה המרכז האוניברסיטאי באריאל הועברו ל-267 משתתפי המסע שאלונים לפני יציאתם, ול-333 משתתפים הועברו שאלונים לאחר חזרתם. במחקר נבדקו שלושה רכיבים מרכזיים: הבנת משמעות השואה, הגברת המחויבות לעם היהודי, הבנת המשמעויות האוניברסליות של השואה. לאחר המסע טענו המשתתפים שהוא מדגיש את חשיבות הערכים על פי הסדר הבא: ערכים חברתיים-דמוקרטיים, ערכים ציוניים וערכים יהודיים-דתיים.

על צה"ל, ככל גוף מרכזי וממלכתי במדינת ישראל, חלה חובה לעסוק בהנחלת זיכרון השואה. וכשצבא עוסק במשימה זו, חובתו החינוכית לאפשר למשתתפים להביע את מגוון התחושות העולות בהם, אך גם להכיל אותן בהקשר ערכי רחב יותר באמצעות המנגנונים החינוכיים. כותבי המאמר חוטאים למורכבותה של המציאות כשהם מתעלמים מההקשר החינוכי הכולל ומסתפקים בניתוח שטחי וחלקי של התחושות והאמירות הראשוניות במסעות "עדים במדים", שהן אך טבעיות לנוכח החשיפה המוחשית לזוועות.

התייחסות למתודולוגיה המחקרית

הפער בין הטענות במאמרם של בן-עמוס והופמן ובין התנהלותו והשפעתו של המסע בפועל נובע בעיקר מהבחירה המודעת והגלויה של כותבי המאמר להסתפק רק במקצת מהמידע הרב הקיים על "עדים במדים". אך כל יומרה לנסות ולהקיש על השלם לפי מידע על אחד מחלקיו פוגעת ביושרה האקדמית ומשרטטת מצג שווא שמטה את העובדות ומייצר פרשנות מגמתית. לשם המחשה אציין שרוב התהליך החינוכי של מסעות "עדים במדים" אינו בא לידי ביטוי בטקסטים הנקראים בטקסים על אדמת פולין או בציטוטים הכתובים, אלא בשיח מובנה, בדיונים ובהדרכות (כ-75% מהזמן מוקדש להדרכה, כ-18.5% מהזמן מוקדש לשיחות המפקדים עם הצוות, ורק כ-7.5% מהזמן מוקדש לטקסים). מרכיבים אלה, שתכליתם ליצור איזונים חינוכיים רגישים במסע, אינם זוכים לכל התייחסות של כותבי המאמר.

רוב הטקסטים המופיעים במאמר נלקחו מאוגדנים שהשתמשו בהם בחמש השנים הראשונות של מפעל "עדים במדים". לצערי, הכותבים לא טרחו לציין פער עקרוני זה בעדכניות של המחקר, שהתפרסם בשנת 2011, אף שהם הזכירו בפתיחת המאמר את שנת העשור למפעל "עדים במדים".

1 דוידוביץ, נ' (טרם פורסם). מחקר שבוחן את מסעות בני הנוער לפולין, ובודק את משלחות קציני צה"ל של "עדים במדים" כקבוצת ביקורת.

נוסף על כך, עטם של הכותבים קל כשהם משתמשים בדימויים ובביטויים שמייצרים תמונת מציאות מגמתית אצל הקורא. הדוגמאות רבות, ואביא כאן כמה מהן: השימוש במונח "מסע צליינות" (עמ' 331 ומקומות נוספים) משקף התעלמות בוטה מהמטרות המוצהרות של המסע ובעיקר מאופן יישומו. המסע כולל תהליך חינוכי רגיש, וההדרכות מפורטות ועמוסות ואינן דומות למסע צליינות לא במובן הסמלי ולא במובן מעשי. דוגמה אחרת היא שכדי להוכיח את הקשר "שבין צה"ל לשואה" (עמ' 335) נעשה שימוש במונח "לֶקַח", אך בפועל, המדיניות החינוכית של המסעות היא להימנע מהפקת לקחים ובעיקר מניסיון להכתיב למשתתף מה עליו להבין וכיצד עליו לנהוג.

כותבי המאמר מתעלמים גם מתפקיד המפקד והצוות, שהם גורם בעל השפעה מרכזית על תכני המסע. הם טוענים שתכנית ההכנה למסע "אינה שונה במהותה מתכנית ההכנה של משלחות תלמידים" (עמ' 340). אך למפקד הצוות ולצוות יש משמעות רבה בצה"ל, ולכן התהליך החינוכי שנוצר בהכנה למשלחת צה"ל שונה מאוד מזה של בני הנוער. בצוות אנו מקיימים מגוון דיונים שתכליתם לעבד את המסע ולהכניסו להקשר רחב יותר. האמירה "מסגרת צבאית הדוקה" (עמ' 341) חושפת אי הבנה של התרבות הארגונית הייחודית הנוצרת במסעות צה"ל, שעיקרה הוא יצירת שיח חינוכי וערכי פתוח וחופשי, שבמקרים רבים שונה מאוד מהשגרה הצבאית הרגילה.

נאומי המפקדים אמנם מציעים מבט חשוב על המתרחש במסע, אך הוא חלקי מאוד. מדובר בשיא רגשי וטקסי שנותן ביטוי לרגשות מידיים. חשוב לזכור גם שהדוברים בנאומים מייצגים עמדה אישית ונשענים על התנסויות אישיות כמו היותם בנים לדור שני ושלישי לשואה או על חוויות פיקוד, ואינם מייצגים בהכרח את מדיניות המסעות של צה"ל. לסיכום, כמו בכל מסע אחר – לקוטב או לנבכי הנשמה – כך גם הבנה מעמיקה של מסע "עדים במדים" בלי להשתתף בו היא קשה, אולי בלתי אפשרית. איך אפשר להבין את עוצמת המסע ואת המאמץ החינוכי הנעשה כדי לאזן את תכניו בלי לקחת חלק בכל אחד משלביו?²

למרות כל האמור לעיל, חובתנו ללמוד מהמאמר ומכל שיח מקצועי המתנהל סביב המסע ומסריו החינוכיים, ובעיקר להוסיף ולחזק כל העת את האיזונים הקיימים בו.

2 עניין אי ההשתתפות מופיע בכמה מקומות במאמר ובעיקר באמירה הברורה: "אנו סבורים שאפשר להשיב על השאלה המרכזית שאנו מציגים גם בלי לקחת חלק במשלחות" (עמ' 335).